

<https://doi.org/10.62837/2025.2.148>

MƏHYƏDDİNOVA KÖNÜL MƏHƏRRƏM QIZI

Bakı Dövlət Universiteti

e-mail:konul.mahyaddinova.m@bsu.edu.az

İXTİSARLARDA SÖZ VƏ SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİNƏ AİD BƏZİ QEYDLƏR

Açar sözlər: Azərbaycan dili, ixtisar sözlər, sadə ixtisarlar, mürəkkəb ixtisarlar, ümumi ixtisarlar, xüsusi ixtisarlar.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra milli dilimiz rəsmi dövlət dili kimi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət başçısı 09 aprel 2013-cü ildə Azərbaycan dilinin inkişafını təmin etmək məqsədilə sərəncam imzaladı. Həmin sərəncamda Azərbaycan dilçiliyinin bir sıra sahələri ilə bərabər lüğətlərin də hazırlanmasına və vaxtilə nəşr olunmuş sözlüklərin yenidən işlənilib təkmilləşdirilməsinə ehtiyac olduğu da, həmçinin, qeyd olunur. Bu məqsədlə əvvəllər çap olunmuş “İxtisarlar lüğəti”nin də yenidən işlənilib təkmilləşməsinə dair ehtiyac duyulur. İxtisarlar (abreviaturalar), demək olar ki, son dövrlər daha çox nəzərə çarpır. Mətbuat səhifələrində ixtisar sözlərə tez-tez təsadüf olunur. Xüsusilə də mürəkkəb adların ixtisarının çoxaldığı müşahidə edilir.

Hər bir inkişaf etmiş dilin, demək olar ki, ixtisarlar lüğəti vardır: məsələn: “Rus dilinin ixtisarlar lüğəti”, “İngilis dilinin ixtisarlar lüğəti”, “Alman dilinin ixtisarlar lüğəti”, “Fransız dilinin ixtisarlar lüğəti” və s.

Müasir Azərbaycan dilçiliyində də, həmçinin bir neçə ixtisarlar lüğəti çap olunmuşdur. Buna misal olaraq ilk belə lüğət Bəhruz Abdullayevin kiçikhəcmli “İxtisarlar lüğəti”nin adını çəkə bilərik.

Bundan sonra 2005-ci ildə Bayram Əhmədov, Bəhruz Abdullayev və Nəriman Seyidəliyevin həmmüəllifliyi ilə böyük həcmli “İxtisarlar lüğəti” nəşr olundu (1)

2019-cu ildə isə Nəriman Seyidəliyevin, Bayram Əhmədovun və Rasim Heydərovun həmmüəllifliyi ilə genişləndirilmiş yeni bir “İxtisarlar lüğəti” nəşr olundu (2). Həmin lüğətdə dörd minə qədər söz və söz birləşməsinin abreviaturu verilmişdir ki, əvvəlki lüğətdən fərqli olaraq orada söz və söz birləşmələrinin sayı 1500-dən çoxdur. Bu ixtisarlara əksəriyyəti dövrü mətbuat səhifələrində dərc olunmuş materiallardan götürülmüşdür. İxtisarlar dildə yığcam şəkildə işlədilərək qənaət prinsipi ilə əlaqədardır. “Sabit söz birləşmələrinin (idarə və müəssisə adları, müxtəlif markalar və s.) ixtisar şəklində işlədilməsi dildə qənaət prinsipi ilə əlaqədardır. Çünki ixtisarlar daha yığcam olub, yazıda az yer tutur, tələffüzü asanlaşdırır” (3, 7).

Qeyd edək ki, ixtisarlar iki qrupa ayrılır: sadə ixtisarlar və mürəkkəb ixtisarlar.

Sadə ixtisarlar ümumi və xüsusi isimləri əhatə edir. Onların açılışı tələffüzdə oxunur (deyilir).

Müşahidələr göstərir ki, sadə ixtisarlar da özlüyündə iki növdə özünü göstərir.

1. Ümumi mənalı sözlərin ixtisarı; 2. Xüsusi mənalı sözlərin ixtisarı.

A. Ümumi mənalı sözlərin ixtisarında bir neçə forma olur. Birinci formada sözün ilk hərfi götürülərək nöqtə qoyulur:

a) kiçik hərflə yazılır: Məsələn: s. (və sair), f. (lüğətlərdə feil), l. (litr), m. (metr), s. (saat), s. (lüğətlərdə: say) və s.

b) Sözün ilk hərfi götürülərək ondan sonra nöqtə qoyulur və böyük hərflə yazılır. Məsələn: A (anten), C (Cənub), Q (Qərb), M (məhsul), R (rels), S (selsi üzrə temperatur) və s.

İkinci formada sözün ilk hecası götürülərək ixtisar edilir: Məsələn, AN (O.K. Antonovun konstruksiya etdiyi təyyarə), İL (S.V. İlyuşinin konstruksiya etdiyi təyyarə) və s.

Üçüncü formada sözün bir hissəsi götürülüb nöqtə qoyulmaqla ixtisar edilir: Məsələn, səh. (səhifə), lat. (latınca lüğətlərdə), məs. (məsələn), mis. (misal), sif. (sifət: lüğətlərdə), qayd. (qayıdış feili lüğətlərdə və s.).

B. Xüsusi ixtisarlar aşağıdakı hallarda işlədilir: a) sözün baş hərfi götürülür və nöqtə qoyulur. Məsələn, B. Bakı (biblioqrafiyada), Ş.Şuşa (biblioqrafiyada), X. Xankəndi (biblioqrafiyada) və s.

b) Sözün bir hissəsi götürülərək nöqtə qoyulur. Məsələn: Azər. Ta (Azərbaycan Teleqraf Agentliyi), Az.TV (Azərbaycan Televiziya Verilişləri), ADU (Azərbaycan Dillər Universiteti) və s.

Mürəkkəb ixtisarlar da iki yerə ayrılır:

a) Ümumi mürəkkəb ixtisarlar; b) Xüsusi mürəkkəb ixtisarlar.

Ümumi mürəkkəb ixtisarlarda sözlərin baş hərfləri götürülərək kiçik yazılmaqla onlardan sonra nöqtə qoyulur. Məsələn: b.e. (bizim era), b.e.i. (baş elmi işçi), ç.v. (çap vərəqi), k.a.v (kütlənin atom vahidi), s.d. (sosial demokrat) və s.

Başqa qısaltmalar da vardır ki, orada hərflər bitişik yazılır. Məsələn: km (kilometr), mq (milliqram), sm (santimetr), va (volt amper) və s.

Xüsusi mürəkkəb ixtisarlar da iki cür olur. a) inisiallar; b) mürəkkəb adların ixtisarı. İnisiallarda ad və ata adları ixtisar olunur. Məsələn: M.F. Axundzadə (Mirzə Fətəli Axundzadə), Ü.Hacıbəyli (Üzeyir Hacıbəyli), S.Ə. (Seyid Əzim Şirvani) və s.

Mürəkkəb ixtisarda söz birləşməsinin ayrı-ayrı sözlərinin ilk hərfləri və ya səs-ləri götürülür. İxtisarlar arasında nöqtə qoyulmur. İxtisarlar bitişik yazılır, sətirdən-sətərə keçirilmir. Məsələn: NK (Nazirlər Kabineti), BDU (Bakı Dövlət Universiteti), AƏN (Azərbaycan Ədliyyə Nazirliyi), DİN (Daxili İşlər Nazirliyi) və s.

Açılışda işlənən köməkçi sözlər ixtisar zamanı yazılmaz və oxunmur. Məsələn: DTRVŞ (Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkəti), DTXK (Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi) və s.

Köməkçi söz adın ixtisarını birləşdirirsə, ixtisar zamanı yazılır və oxunur. Məsələn: DU və ŞİK (Dövlət Üzümçülük və Şərabçılıq İstehsalat Birliyi), XT və SK (Xalq Ticarət və Sənaye Komissarlığı), E və EN (Elektrik və Elektikləşdirmə Nazirliyi), XÖD və MƏC (Xarici Ölkələrlə Dostluq və Mədəni Əlaqə Cəmiyyəti) və s.

Bütün bunlarla yanaşı, ixtisarlara yazılışında, oxunuşunda, hallanmasında müəyyən nöqsanlarada yol verilir. Məsələn: “Azərbaycan” sözünün ixtisarında çox vaxt “Azərb” kimi yazırlar. Bu, əlbəttə, doğru deyil.

“Azərbaycan” sözünün ixtisarı əksər hallarda Az. və Azər. yazılmalıdır. Azər. ixtisarı çox az hallarda aşağıdakı ixtisarlarda işlədilir.

Azəraytoyol (Azərbaycan avtomobil yolları)

Azərcell (Azərbaycan sellülar rabitəsi)

Azərişiq (Azərbaycan Elektrik Şəbəkəsi)

Azərnəşr (Azərbaycan Teleqraf Agentliyi) (Çox vaxt səhv olaraq AzərTac kimi yazırlar).

Azərtur (Azərbaycan Turizm).

Qalan mürəkkəb ixtisarlarda Az yazılmalıdır. Bir neçə misal göstərək.

AzMA (Azərbaycan Mülki Aviasiyası)

AzN (Yeni Azərbaycan manatı)

Az ZC (Azərbaycan Ziyalılar Cəmiyyəti)

AzMİN (Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti)

AzDİU (Azərbaycan Dövlət İqtisadiyyat Universiteti)

AzXDU (Azərbaycan Xarici Dillər Universiteti) və s.

Qeyd edək ki, ixtisara qoşulan şəkilçi həmin qısaltmanın əlifba oxunuşuna uyğun olmalıdır. Məsələn ABS → A-be-şe (Amerika Birləşmiş Ştatları), ABB → A-be-be (Azərbaycan Beynəlxalq Bankı), BDU – be-de-u (Bakı Dövlət Universiteti), AMEA → A-me-a (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası) və s.

Burada onu da qeyd edək ki, ABŞ qısaltması son vaxtlaradək ABŞ (Abış) kimi tələffüz edilirdi. Bu düzgün deyildir. Yuxarıda göstəriləni kimi ABŞ qısaltması A-be-şe kimi tələffüz edilməlidir.

İxtisara qoşulan şəkilçi ixtisarın son hərfinə adların ixtisarını bir söz kimi götürüb, ixtisar şəklində tələffüz etməli, onlara şəkilçilər də bu əsasda qoşulur və ixtisardan defislə ayrılır. Məsələn, AMEA ixtisar halları üzrə aşağıdakı son A hərfinin oxunuşu kimi yazılmalıdır. Açıq halında düzgün sayılır.

Adlıq AMEA

Yiyəlik AMEA-nın

Yönlük AMEA-ya

Təsirlik AMEA-nı

Yerlik AME-da

Çıxışlıq AMEA-dan

Adlıq YAP (Yeni Azərbaycan Partiyası)

Yiyəlik YAP-ın
Yönlük YAP-a
Təsirlik YAP-ı
Yerlik YAP-da
Çıxışlıq YAP-dan

İxtisarın tələffüzündə iki sait qoşa gəlirsə əvvəlki sözün oxunuşu yazılır və iki (:) nöqtə işarəsi qoyulur. Məsələn BMT → Be: m-te (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı), DNS → de: n-şe (Dövlət Neft Şirkəti), SMM → Se: m-em (Seçki Monitoring Mərkəzi) və s.

Onu da qeyd edək ki, prof. Z.Verdiyeva ixtisarlara sinonim kimi qəbul edir. Məsələn:

XDU – Xarici Dillər Universiteti,

APU – Azərbaycan Pedaqoji Universiteti.

Fikrimizcə, bu cür sinonim cərgə qəbul edilməzdir. Bu haqda ikinci bir alimin tədqiqat işində bu cür fikrə rast gəlmirik.

Beləliklə, dildə işlənən bütün ixtisarlara yazıda qənaət məqsədi ilə işlədilir və oxucular tərəfindən düzgün qəbul olunur.

ƏDƏBİYYAT:

1. B. Əhmədov, B.Abdullayev, N.Seyidəliyev “İxtisarlara lüğəti” Bakı, “Çinar-çap” 2005, 204 səh.
2. N.Seyidəliyev, B.Əhmədov, R.Heydərov “İxtisarlara lüğəti” (artırılmış nəşr) Bakı, “Elm və təhsil” 2019, 232 səh.
3. M.Adilov, Z.Verdiyeva, F.Ağayeva, İzahlı dilçilik terminləri lüğəti Bakı,

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan dilində olan ixtisarlarda söz və söz birləşmələrinə həsr olunmuşdur. Məlumdur ki, son dövrlər ixtisarlara çoxalmışdır. Xüsusilə də mürəkkəb adların ixtisarının çoxaldığı müşahidə edilir.

Məqalədə Azərbaycan dilində nəşr olunmuş “İxtisarlara lüğəti” haqqında da qısa məlumat verilir.

Həmçinin ümumi mənalı sözlərin ixtisarı və xüsusi sözlərin ixtisarı haqqında geniş bəhs edilir və nümunələrdə öz əksini tapır.

Xüsusi ixtisarın iki halı göstərilir və izah olunur.

Məqalədə ixtisar sözlərin tələffüzündə rast gəlinən bəzi çətinliklər və nöqsanlar haqqında da fikirlər irəli sürülür.

Махьяддинова Кенуль Магеррам кызы
Бакинский Государственный Университет
НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ ОТНОСИТЕЛЬНО СЛОВ И
СЛОВСОЧЕТАНИЙ В АББРЕВИАТУРАХ
РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются аббревиатуры в азербайджанском языке, посвященные словам и словосочетаниям. Известно, что в последние годы количество аббревиатур значительно увеличилось. Особенно наблюдается рост числа аббревиатур сложных существительных. В статье также дается краткая информация о "Словаре аббревиатур", изданном на азербайджанском языке. Кроме того, подробно обсуждаются аббревиатуры общеупотребительных слов и аббревиатуры специализированных терминов, что находит свое отражение в приведенных примерах. Отмечены два типа специализированных аббревиатур, с их разъяснением. В статье также выражаются мысли о трудностях и недостатках, возникающих при произношении аббревиатур.

Ключевые слова: азербайджанский язык, аббревиатуры, простые аббревиатуры, сложные аббревиатуры, общие аббревиатуры, специальные аббревиатуры.

Mahyaddinova Konul Maharram
Baku State University

SOME OBSERVATIONS ON WORDS AND WORD COMBINATIONS IN
ABBREVIATIONS
SUMMARY

The article is dedicated to abbreviations in the Azerbaijani language, focusing on words and word combinations. It is known that the number of abbreviations has increased in recent years. In particular, there has been a noticeable growth in the field of abbreviation of compound nouns. The article also provides brief information about the "Dictionary of Abbreviations" published in the Azerbaijani language. Furthermore, the article extensively discusses the abbreviation of general and specialized terms, with examples provided to illustrate these concepts. Two types of specialized abbreviations are presented and explained here. On the other hand the article also presents opinions on some difficulties and shortcomings encountered in the pronunciation of abbreviated words.

Keywords: Azerbaijani language, abbreviated words, simple abbreviations, complex abbreviations, general abbreviations, special abbreviations.

Rəyçi: Bakı Dövlət Universitetinin Təbiət Fakültəri üzrə İngilis dili kafedrasının müdiri, Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor **Abbas Abbasov**